

Osmanlı-İran Sınırında Bir Serhad Mirliği: Bayezid Mirleri (1578-1800)

Doç.Dr.Hakan kaya

Associate Professor-Ağrı İbrahim Cecen University- Faculty of Arts and Sciences-
Department of History/ Turkey

Özet:

Kadim bir şehir olan Bayezid, tarihi süreç içerisinde birçok devletin hakimiyetine girmiştir. Bayezid'in Osmanlı hakimiyetine girmesi ile birlikte Bayezid'in idari şekli ve yöneticileri hakkında daha fazla bilgi elde etmek mümkün olmuştur. Osmanlı döneminde Bayezid'in Kürt mirleri tarafında yönetildiği ve yönetim biçiminin de Osmanlı idari yapısından farklı olarak yurtluk-ocaklık olduğu anlaşılmaktadır. Kürt mirleri tarafından imtiyazlı olarak yönetilen Bayezid bu statüsünü 1840 sonrası Tanzimat uygulamalarının Kürdistan'da yürürlüğe girdiği döneme kadar devam ettirmiştir.

Osmanlı-İran sınırında tampon bir bölge görevini gören Bayezid mirliğinin, çevre (Diyadin, Eleşkird, Şelve) Kürt mirlerine nazaran daha etkin olduğu anlaşılmaktadır. Bayezid miri 16.-17 yüzyıllar boyunca Diyadin, Eleşkird ve Şelve mirlerinin atanmasında rey sahibi olmuştur. Ayrıca Bayezid mirlerinin etkisiyle bu çevre mirler de genellikle Bayezid mirinin akrabaları arasında seçilmekteydi. Bundan dolayı Bayezid miri ile çevre Kürt mirleri arasında yüzyıllar süren güç ve rekabet mücadelesi yaşanmıştır. Bu sempozyumda Osmanlı-İran sınırında bir Kürt mirliği olan Bayezid mirleri tarihi süreçte etkileri ve birbirleri ile olan ilişkileri ayrıntılı olarak incelenecektir.

Anahtar kelimeler: *Osmanlı, İran, sınır, çatışma, Bayezid mirliği*

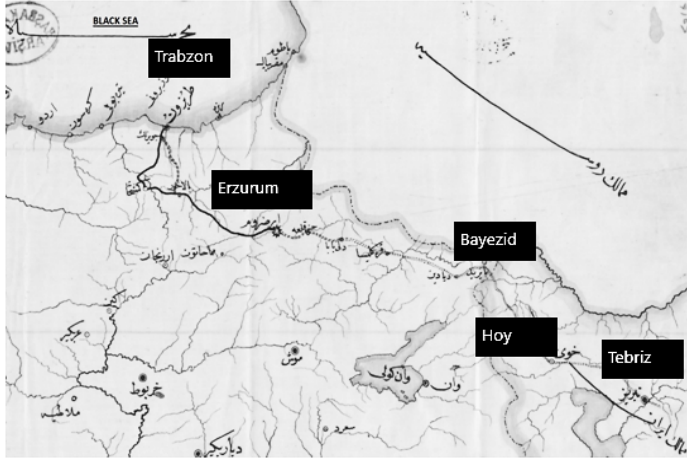
Giriş:

Tarih boyunca önemli geçiş noktasında bulunan Bayezid sırasıyla; Urartu, Kimmer, İskid, Med, Pers, Part, Sasani, Roma, Bizans, Arap, Selçuklu, Moğol, Harezm, İlhanlı, Karakoyunlu, Akkoyunlu, Safevi ve Osmanlı devletlerinin kontrolüne girmiştir. 1404 yılında İspanyol elçisi Ruj Gonzales de Clavijo, Erzurum- Bayezid Kalesi-Makû güzergâhından geçmiş ve seyahati sonrasında bölge ile ilgili gözlemlerini kaleme almıştır. Bayezid Kalesi'nin yüksek bir kayanın üzerinde inşa edildiğini, hayli geniş kuleli duvarlarla çevrili olduğunu, bu duvarların merdivenleriyle şehre inildiğini ve içinde bir pınarın olduğunu dile getirmiştir. Ayrıca Timur tarafından kuşatıldığını ancak Bayezid hâkiminin Timur'a vergi vermeyi ve savaş dönemlerinde askerleriyle Timur'un yanında yer almayı kabul etmesi üzerine kuşatmanın kaldırıldığını ifade etmiştir.

Yukarıda ifade edildiği üzere tarihi süreç içerisinde farklı devletlerin hâkimiyetine giren Bayezid, 1500'lü yıllarda Safevilerin egemenliğine girmiştir. Ancak serhadda Osmanlı-Safevi devletlerin mücadelesi sonrası 1514 yılında diğer Kürt mirleri gibi Bayezid mirliği de Osmanlı hâkimiyetine girmiştir. Bayezid, ilk olarak Yavuz Sultan Selim döneminde Osmanlıların egemenliğine geçmiştir. Yavuz Sultan Selim'in Şah İsmail ile yaptığı Çaldıran Savaşı'nda ordunun Çaldıran'a yaklaşması üzerine Bayezid halkı Osmanlı padişahına bağlılıklarını bildirmiştir. Ancak Bayezid ve çevresi Osmanlı

ordusunun İstanbul'a dönmesinden kısa bir süre sonra tekrar Safevîlerin kontrolüne geçmiştir. İran serhaddindeki Kürt mirlerinin toprakları İrakeyn Seferi (1533-1534) sonucunda Osmanlı sınırları içinde kalmıştır. Osmanlı-İran devletleri arasındaki hakimiyet mücadelesi neticesinde Kürt yerleşim yerlerinin iki devlet arasında sık sık el değiştirmesine neden olmuştur. 1547'de Van ve Erciş ile birlikte İran'ın hâkimiyetine giren ve bu durum neticesinde bazı yerleri harap olan Bayezid, Ağustos 1553'te, Nahçıvan Seferi sırasında tekrar Osmanlı topraklarına dahil edilmiştir. 16. yüzyılın ilk yarısında Safevîler'le Osmanlılar arasında yapılan savaşlarda büyük zarar gören ve stratejik açıdan önemli bir konumda olan bölge 16. yüzyılın son çeyreğinde bazı istisnalar hariç kesin olarak Osmanlı hâkimiyetine girmiştir.

Osmanlı-İran Sınırını Gösteren Bir Osmanlı Haritası

Bayezid Sancağının Yurtluk-Ocaklık Olarak Yönetilmesi:

Kürdistan bölgesinin Osmanlı hakimiyetine alındığında bazı sancaklar klasik Osmanlı sancakları statüsünde yönetilirken Çemişgezek, Hazzo, Atak, Palu, Süleymaniyan, Berriyecik, Eğil, Çermik, Hasankeyf, Cizre Çapakçur, Bitlis, Sason, Cezire, Hizan, Siverek gibi sancaklar da yurtluk-ocaklık veya hükümet statüsüyle yönetilmişlerdir.¹ Bayezid Kürt mirliği yurtluk-ocaklık sistemiyle yönetildiğinden yönetim aynı aile içinde devam etmekteydi. Merkezi yönetim bu statü ile yönetilen sancakların mirleri görevden aldığıda yerine kardeşi veya akrabasından birini yönetici olarak atamaktaydı. Burada yurtluk-ocaklık meselesine biraz ayrıntılı değinmekte fayda vardır. Yurtluk-ocaklık Osmanlı Devleti'nin farklı coğrafyalarında uygulanmakla birlikte Kürdistan coğrafyasının çok sayıda Kürt mirlerine/ailelere belli bir bölgenin yönetiminin verilmesi olarak ifade edilebilir.² Bu aileler genellikle bir aşirete mensubiyetleri olup, ailelerin sancak yönetiminde etkinliklerini uzun yıllar boyunca devam ettirmekteydi. Bayezid mirlerinin bu çerçevede "ocakzade" olarak ifade edildiğini görmekteyiz. Osmanlı arşiv belgelerine bakıldığında "ocakzade" ifadesinin yurtluk-ocaklıkla yönetilen sancakbeylerinin ailesi (hanedan) için kullanılan bir terim olduğu anlaşılmaktadır.

Bunun yanı sıra yurtluk-ocaklıkla yönetilen Kürt mirlerinin bulundukları bölgeler Osmanlı merkezi yönetimi tarafından tahrire tabi tutuluyor, tahrire tabi tutulan yerler devlete şeri ve örfi vergiler veriyordu. Örneğin 16. yüzyılın son çeyreğinde Diyarbakır'ın

Meyafarkin (Silvan) sancağında etkin büyük bir kitleye sahip olan Süleymani (Zilan, Bisyan, Bociyan) aşireti, göçebe bir aşiret özelliği taşımaktaydı. Süleymani aşiretinden olan Bisyan taifesi yaylak ve Osmanlı İran sınırında sınır koruma görevleri dolayısıyla Bayezid'e göç etmiş ve süreç içerisinde Bayezid mirliğini elde ederek zaman içinde Bayezid'de etkinliğini arttırmıştır. Aşiret her ne kadar tekrar geri götürülmek istenmiş olsa da aşiret lideri Şahsuvar Bey buna karşı isyan etmiş ve aşiretin büyük bir kısmı Bayezid sancak dahilinde kalmıştır. Söz konusu aile/aşiret Bayezid sancakbeyliğinin yönetimini uzun bir süre kontrollerinde tutmuştur.³

Bunun yanı sıra yurtluk-ocaklıkla yönetilen yerler savaş dönemlerinde merkezi ordu ile birlikte savaşa katılırdı. Bu çerçevede yurtluk-ocaklığa sahip olan Kürt mirleri de Osmanlı'nın yaptığı seferlerde, özellikle İran ile yapılan savaşlarda, etkin rol almışlardır. Arşiv belgeleri incelendiğinde konu ile ilgili çok sayıda örneğe rastlamak mümkündür. Osmanlı-İran savaşlarında sınır hattında olup yurtluk-ocaklıkla yönetilen Bayezid mirliğinden istifade edildiği anlaşılmaktadır. Bayezid Kürt mirliği sefer dönemlerinde Osmanlı ordusuna askeri kuvvet sağladığı gibi ordunun iaşesinin temini noktasında da destek vermiştir. Örneğin, merkezi yönetim I. Mahmud (1730-54) Tebriz'de bulunan askerlerin iâşesi için çevre sancaklardan takviye istediği gibi Bayezid, Eleşkird, Şelve ve Malazgird sancaklarının ve Mahmudiye hükümetlerinin Tebriz'de bulunan Osmanlı ordusuna lojistik destek konusunda gerekli hassasiyeti göstermelerini istemiştir. Devlet lojistik desteğin ulaştırılması için de öküz ve bargir talebinde bulunmuş ve nakliye araçlarının ücretlerinin ödeneceği taahhüdünde de bulunmuştur (BOA, MD, 138, s. 118-119).

17. yüzyılda Bayezid Mirleri:

Bayezid'in 16. yüzyıldan itibaren güneyden gelen aşiretlerin etkisinde olduğunu söylemek mümkündür. 21 Safer 999/19 Aralık 1590 Revan Beylerbeyi'ne gönderilen hükümde Bayezid'de bulunan Bisyan taifesinin, Şeref Han'ın da vurguladığı gibi Behlül Beyi öldürdükleri ifade ediyordu. Behlül Bey'in Bisyan aşireti tarafından öldürülmesi meselesi Şerefnâme adlı eserde ayrıntılı bir şekilde anlatılmaktadır. Behlül Bey kardeşi Şah Ömer Bey'le beraber Diyarbekir Beylerbeyi İskender Paşa'nın hizmetinde bulunmaktaydı. II. Selim, Meyyafarkin (Silvan) nahiyesi ile ona bağlı yerlerin Kulp Hükümeti'nden ayrılarak ikta olarak Behlül Bey'e verilmesine dair emirname gönderdi. Behlül Bey, Bisyan, Bociyan ve Zilan aşiretlerinden istenen ve Şah Veled zamanında padişahlığın özel mülkü arasında bulunan yıllık parayı toplamak ve bunu her yıl Diyarbekir hazinesine vermekle görevliydi.⁴

Şeref Han'a göre Osmanlı Devleti, Bisyan aşiretinden olan kimselere zeamet, alaybeyi, sancakbeyi gibi görevler vererek aşiret mensubu kişileri yönetici yaparak onlardan faydalandı. Bu durum neticesinde adı geçen aşiretlerin Osmanlı İran sınırına göç etmesi nedeniyle aşiretin yönetimi Behlül Bey'in elinden çıktı. Daha sonraki süreçte aşiretler ve kabileler yıllık vergileri ödemeyerek isyan ettiler. Şahsuvar Bey, yönetimi ele alarak çevresine topladığı Süleymani aşireti ve diğer Kürt aşiretlerinden bin kadar aileyle birlikte vergi ödemeyi reddetti. Şeref Han, Behlül Bey'in hem hazine paralarını tahsil etmek hem de Bayezid tarafına göç eden kabile ve aşiretleri tekrar Meyyafarkin'e getirmek amacıyla Bayezid tarafına gittiğini, ancak Şahsuvar Bey'le çıkan savaşta hayatını kaybettiğini belirtmektedir.⁵ Bu mücadele ortamı bölgenin kaotik bir atmosfere bürünmesine neden olduğu söylenebilir.

Şeref Han'ın bahsettiği olayın özetini Mühimme kaydında görmek mümkündür. Bayezid miri Bayezid Bey merkeze mektup göndererek Besyan aşireti hakkında şu ifadeleri kullanmıştır:

“Revan beğlerbeyisine Bayezid kalası beği Bayezid Bey mektup gönderup liva-i mezkurda olan Besyan taifesi eşkıyalardan olup Behlül Beyi katl idüp ve muttasıl? liva-i mezbur halkı ğaret ve hasaret idüp ve tımarı olanlar şark seferlerine varmayup fesad ve şenaatinde hali değildir deyu ehl-i fesad olanlar ele götürölüp haklarından gelinup ve tımarları adamlarından virilmek bahasına arz eylemek buyurdum ki vusul buldukta tehir itmeyup ... ile şer'i şerife ihzar idüp göresin fesad ve şenaatleri toprak ğasb mahzarında şer'le olunduktan sonra eshab-ı hakika hakları hükm idüp bikusur ele virdikten sonra ehl-i --- muhtaç-ı arz ile haps idüp arz eyleyesin”⁶

Osmanlı arşiv belgelerine bakıldığında 16. yüzyılın son çeyreğinden itibaren Bayezid sancakbeyleri/mirleri hakkında ayrıntılı bilgiye sahip olabilmekteyiz. Bu bağlamda III. Murad dönemine ait Bayezid icmal defterinde sancakbeyinin Bayezid Bey olduğu anlaşılmaktadır.⁷ Aynı şekilde 167 numaralı Tımar Ruznamçe defterinde Bayezid miri Bayezid Bey hakkında bilgiler bulunmaktadır. 1003/1595 senesinde yapılan tecdid-i beratta sancak 280.440 akçe ile tekrar Bayezid Bey'e Eleşkird'de bulunan gümüş madenin ihya edilmesi mukabilinde tahsis edilmiştir.⁸ 1010/1602 yılındaki tevcih kaydında Bayezid Sancağı mutasarrıflığı 212.500 akçe karşılığında Şahsuvar Bey'in oğlu Hacı Bey'e tevcih edilmiştir.⁹ Burada Bayezid ve Şahsuvar Bey'in akrabalık derecesi hakkında herhangi bir bilgiye ulaşamadık.

Kayıtlardan anlaşıldığı kadarıyla Bayezid mirliği 1622-1623 yılında Suvar (Şahsuvar) Bey'in oğlu Abdi Paşa'ya tevcih edilmiştir.¹⁰ Bazı araştırmacılara göre, IV. Murad (1623-1640) 1634 yılında Revan (Erivan) seferine çıktığında, bu sefere katılan yerel beylerden “Çolak” lakabıyla bilinen Abdi Paşa'ya Bayezid sancağının mutasarrıflığını vermiştir.¹¹ Ancak arşiv kayıtlarına bakıldığında Abdi Paşa'nın Erivan seferinde değil, daha önceki yıllarda Bayezid mirliğine atandığı anlaşılmaktadır. Bayezid mirliğini Safevilerden alması şartıyla sancağın kendisine yurtluk-ocaklık olarak verildiği belirtilmiştir.

Mela Mehmûdê Bayezidî, Abdi Paşa hakkında bazı bilgiler vermektedir. Sultan Murad Erivan Seferi'ne çıktığı zaman (aslen Meyyafarkin) Silivani aşiretlerden bazılarının Abdi Bey'le birlikte Safeviler'e karşı Sultan Murad'ın yanında yer aldığını ve Sultan Murad'ın bunun karşılığında Eleşkird, Bayezid ve Milve'yi (muhtemelen Şelve) yurtluk-ocaklık olarak Abdi Bey ve Silivan aşiretine verdiğini dile getirmektedir.¹² 1047/1637 tarihli kayıta Erzurum gümrüğünden Bayezid Kalesi muhafazasında bulunan Abdi Bey ve adamlarının lojistik destek sağladığı görülmektedir. Bu kayıt Abdi Bey'in Bayezid mutasarrıfı olduğunu doğrular niteliktedir.¹³ Arşiv kayıtlarından görüldüğü üzere Osmanlı-İran savaşlarında Kürt mirlerinin Osmanlı'nın tarafında yer alarak iki devlet arasında meydana gelen savaşlarda etkin rol oynadıkları kanıtlar niteliktedir.

1636 yılında merkezi yönetim, Van beylerbeyliğine gönderdiği hükümde Bayezid miri Abdi Bey'e zahire yardımının yapılmasını emretmiştir.¹⁴ Başka kaynaklarda da bu dönemde sancak mirinin/mutasarrıfının Abdi Bey olduğunu teyit etmek mümkündür. Abdullah Varlı, Bayezid ile ilgili bazı önemli bilgiler vermektedir. Ancak verdiği bilgilerin kaynağını ayrıntılı olarak göstermediğinden bilgilerin karşılaştırmasını yapmak oldukça zordur. Varlı, Bayezid sancağı mutasarrıfının sadece Bayezid'de yöneticilik yapmadığını aynı zamanda bazı yerlerin de kendisine “arpalık” olarak verildiğini iddia etmektedir. Arşiv

belgelerine atıfta bulunarak Pasin Livası'nın "arpalık" olarak Bayezid Kalesi Hâkimi Abdi Bey'e verildiğini belirtmektedir. Abdi Bey'in 1053/1643 yılında vefat ettiğini, sancak mutasarrıflığının Erzurum Eyaleti valisi Sivayuş Paşa arzıyla Abdi Bey'in oğlu Behlül Bey'e, Pasin Livası Beyliği'nin de diğer oğlu Zeyneddin Bey'e tevcih edildiğini dile getirmektedir.¹⁵

Kâtip Çelebi'nin, *Cihannüma* adlı eserinde Bayezid ile ilgili yukarıdaki bilgilere paralel malumatlar yer almaktadır:

Kal'a-i Bayezid Kotur şimalinde bir kal'a ve livadır ve serhad-ı Acemdir. İki kal'a dahi buna tabidir. Biri, Diyadin kal'ası ve biri Hamur kal'ası. Bu livayı Behlül Bey ocaklık tarikiyle zabt ider, bunlar dahi tevaif-i Ekraddan Besyan aşiretinden gayet şeci' taifelerdir. Kızılbaşlar bunlardan gayet havf iderlerdi.¹⁶

Bu çerçevede Evliya Çelebi *Seyahatname*'sinde Kürt aşiretleri ve sınırda bulunan Kürt mirleri hakkında önemli tespitlerde bulunmaktadır. Kürt aşiretlerinin Osmanlı İmparatorluğu'nun doğu sınırlarını İran'a karşı koruduğunu ve doğuya yaptığı seferlerde bu aşiret ve beylerin önemli bir askeri güç olduğunu dile getirmiştir. *Seyahatname*'de "Irak-ı Arab ve Osmanoğlu arasında bu yüksek dağlar içinde 6.000 adet Kürt aşiret ve kabileleri sağlam bir engel olmasa Acem kavminin Osmanlı diyarını istila etmeleri çok kolay olurdu" ifadeleriyle Kürt aşiret ve kabileler hakkında önemli noktalara temas etmektedir.¹⁷

Bu çerçevede Ahmed-i Xani de Kürt mirlerinin cesaret ve kahramanlığından bahsederken Osmanlı-İran serhaddindeki Kürt mirlerinin savaşçı özellikleriyle nasıl nam saldıklarından, Hâtem-i Tayi gibi nasıl cömert olduklarından, Arabistan'dan Gürcistan'a kadar kalelerin nasıl Kürt mirlerinin eline geçtiğinden bahsetmektedir. Bunun sonucunda Kürtlerin Osmanlı ve İran'a kalkan görevini gördüğünden yakınmaktadır. Her iki tarafın hakimiyet mücadelesi için Kürt kabilelerini nasıl imha ettiklerinden söz etmektedir.¹⁸ Bu bağlamda Xani'nin izahatları çerçevesinde Bayezid mirinin iki devlet arasındaki sıkışmışlığını açıklar mahiyettedir.

Kâtip Çelebi 1635 yılında Revan Seferi'ne katılmış ve Bayezid ile ilgili bazı bilgiler vermektedir. Bu dönemde Bayezid'in mutasarrıfının Bisyan (Besyan) aşiretinden Behlül Bey olduğunu ifade etmektedir. Yukarıda da ifade edildiği gibi Varlı, Behlül Bey'den Abdi Bey'in oğlu olarak bahsetmektedir. Yurtluk-ocaklıkta sancak mutasarrıflığı aile içinde kaldığından Abdi Bey'in ölümünden sonra yerine oğlu geçmiştir.

Abdullah Varlı, Behlül Bey'in 1056/1646'da vefat ettiğini ve yerine "Pürbelali" olarak bilinen Emir Muhammed'in Bayezid mirliğine geçtiğini dile getirmektedir.¹⁹ Ancak arşiv kayıtları Behlül Bey'in 21 Ekim 1650 tarihinde halen görevde olduğu göstermektedir.²⁰ Varlı'ya göre Emir Muhammed, Temmuz 1672 yılında Osmanlı Devleti'ne gönderdiği arzda Erciş sancağının torunu Abdülfettah'a tevcih edilmesini talep etmiştir. Erciş 1250 kile buğday karşılığında yeniçeriye tahsis edilmiştir. Emir Muhammed, Erciş'in kendi torunun tasarrufuna verilmesi halinde belirlenen 1250 kile buğdayın iki sene zarfında teslim edileceğini belirtmiştir. Ayrıca Erciş'i, Muş ve Kiği gibi şehirleri mamur edeceğini de dile getirmiştir. Bunun üzerine Erciş sancağı Muhammed Pürbelali'nin torunu Abdülfettah Bey'e tevcih edilmiştir.²¹

Ahmed-i Xanî²² kaleme aldığı divanında, Muhammed Pürbelali'nin hayatı hakkında söz etmemekle birlikte yönetici kimliği hakkında önemli ipuçları vermektedir. Xani, eserlerinde yöneticilerden pek iyi söz etmemekle birlikte Muhammed Pürbelali

hakkındaki bölümde *Nerde Serhadların Padişahı* başlığı altında uzun bir methiye ve mersiye kaleme almış ve şu dörtlüklerle Bayezid miri hakkında duygularını dile getirmiştir:

Dımıl (Dünbülü) üç bin kişiydi
Yüz mir ve iki katı birleşti
Birbirinden paramparça etmişti
Serhadların Padişahı nerde?

Kars sancağının önü kesmişti
Bitlisliler Van'ı ondan almıştı
Dımıl Hanı'nı perişan etmişti
Serhadların Padişahı nerde²³

Ahmed-i Xani *Mem û Zîn* adlı eserde devlet yöneticilerinden merhametsiz yönlerinden ayrıntılı olarak bahsetmesine rağmen kaleme aldığı *Dîwan*'ında Bayezid miri Muhammed Bey'den övgüyle söz etmiştir. Muhammed Bey'in ölümünden derinden etkilenmiş, serhad bölgesi Kürt mirleri arasında müstesna bir yerinin olduğunu dile getirmiştir. Muhammed Bey'den önemli bir yönetici olduğunu dile getirmiştir. Xanî Muhammed Pürbelalı'den bahsettiği bölümde serhadda bulunan Kürt beyleri arasındaki rekabet ve savaşın boyutunu da görmek mümkündür.

Muhammed Pürbelalı'den sonra arşiv kaynaklarında Eleşkird eski miri Mirza Bey'in Bayezid mirliğine atandığı anlaşılmaktadır. Mirza Bey, 1102/1692 senesinde Bayezid mirliğine atanmış, ancak Bayezid'in mevcut miri İbrahim Bey sancak mirliğinden azledilmeyi kabullenmeyerek isyan etmiştir. Bu durum Kars beylerbeyine iletilmiş, İbrahim Bey direnmeye devam ettiği taktirde Kars beylerbeyinin bunu engellemesi gerektiği merkezi hükümetçe emredilmiştir.²⁴ Muhtemelen çevre eyalet valilerinin yardımı ile Mirza Bey Bayezid mirliğini hakimiyetine almıştır. Çünkü merkezi yönetim herhangi bir yerin mirini azlettiği zaman o bölgenin miri bu durumu kabullenmeyerek devlete isyan ediyordu. Devlet'in 1103/1692 senesinde gayrimüslim reayanın cizye vergisini toplaması dolayısıyla Bayezid miri Mirza Bey'e emir göndermesi Bayezid'in Mirza bey kontrolünde olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte Mirza Bey'in kesin olarak hangi tarihte sancak mutasarrıflığına atandığına dair elimizde herhangi bir kayıt bulunamamaktadır.²⁵

Bunun yanı sıra Ahmed-i Xanî Kürt mirleri ile ilgili kısımda Mirza Bey'den de bahsederken Kürtlerin sahipsiz olduğundan yakınmaktadır. . Xanî, yaşadığı dönemde hem Kürt beylerinin hem de Kürt toplumunun ilme olan duyarsızlığını eleştirmektedir. İlimin güçlü bir şekilde mevcut olmasına karşın buna değer verilmediğini ve sahipsiz bırakıldığını belirtmiştir. Xanî'nin sitemde bulunmasının nedeni ilmin izzetinin para ve dünya malına tercih edilmesidir.²⁶

Olsaydı bizim de bir sahibimiz,
Yüksek himmetli, inceliklerini bilen bir sahibimiz
İlim, kabiliyet, kemal, iz'an
Şiir, gazel, kitap, divan

Bu çeşitler onun yanında geçerli
Bu paralar onun yanında makbul olsaydı

Xanî, şiirin devamında yaşadığı dönemde ilmin rağbet görmesi durumunda manzum sözlerin bayrağını dünya damının üstüne asılacağını, değer verilen ilmin Mela-yı Cîzrî'yi geri getireceğini, Ali-yi Hariri'nin ruhunu dirilteceğini, Fakî-yi Teyran'a müjde vereceğini ve Teyran'ın ebediyete kadar memnun kalacağını müjdelemiştir. Ancak "N'eyleyim ki pazar hayli kesattır, alıcısı yoktur kumaşın" ifadeleriyle ilmin rağbet görmemesinden yakınmaktadır. Paranın bu dönemde herkesin dostu ve sevgilisi olduğunu dile getirerek böylesi bir devirde para için savaşıldığına dikkat çekmiştir. İlmin bir hamisinin olması (patronaj) gerektiğini, sözlerinin idareciler tarafından desteklenmediği takdirde sözlerin "çürük" yani anlamsız olacağını kaydetmiştir.²⁷

Xanî'ye göre zamanın hükümdarı (sancakbeyi) olarak tanımladığı bilgin idareci Bayezid miri Mirza'nın, her ne kadar yoksul ve kimsesizleri zenginlere karşı cömertçe korunmuş olsa da kendisini idrak kulağıyla dinlememiş ve Xanî bu durumdan şikâyetçi olmuştur. Hanî'ye göre, eğer Mirza Bey teveccühünü gösterirse takdirde bütün sözlerin şiir olacağını, bütün mangırların (ilim) altına dönecektir²⁸ (Ahmedê Xanî, 1968; 63).

16. ve 17. yüzyıllarda Osmanlı arşiv belgelerine bakıldığında Bayezid mirleri için bey/beg ifadesinin kullanıldığı görülmektedir. Gerek Mühimme defterlerinde²⁹ gerekse Tımar Ruznamçe defterlerinde³⁰ sancakbeyi ifadesi sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Ancak 18. yüzyılın başlarından itibaren sancakbeyi yerine mutasarrıf ifadesinin yer aldığını söyleyebiliriz. Bu dönemden sonra Bayezid sancağı ile ilgili belgelerde mutasarrıf kelimesi geçmektedir.³¹

18. Yüzyılda Bayezid Mirleri ve Birbirleriyle Mücadeleleri:

Kürt beylerinin tarihi süreç içerisinde birbirleriyle sürekli olarak rekabet ve savaş halinde olduklarını söylemek mümkündür. Bu bağlamda Bayezid, Eleşkird, Diyadin ve Şelve (Hamur-Tutak) Kürt mirlerinin 18. yüzyılda birbirleriyle sürekli olarak mücadele ettikleri görülmektedir. Bundan ötürü Bayezid'deki mirlerin bazılarının yönetimde kalma süreleri fazla uzun sürmemiş, görevden alınan mirlerin merkezi yönetime isyan etmişlerdir. Xanî bu durumu *Mem û Zîn* adlı eserinde veciz bir şekilde değerlendirmiştir. Xanî; cömertlik, himmet, mertlik, beylik, hamîyyet ve yiğitlik gibi kavramların bütün Kürt kabilelerinin özelliği olduğunu, Kürt mirlerinin kılıçla ve himmetle ön saldırdığını, cesaret hamiyetli oldukları kadar minnetten de nefret ettiklerini dile getirmektedir. Ancak bu hamiyet ve yüksek himmetten dolayı Kürt mirleri arasında sürekli bir ittifaksızlığın olduğunu dile getirmektedir.³²

1112/1700-1701 tarihinde Bayezid Sancağı eski beyi İbrahim Paşa, görevini tam olarak yerine getirmediği iddia edilerek görevinden azledilmiştir. İbrahim Paşa'nın azledilmesi devlete karşı isyanı da beraberinde getirmiştir. İbrahim Paşa çevresine topladığı askerlerle birlikte Bayezid'e saldırmıştır. Aynı zamanda Malazgirt'in köylerine de saldırıda bulunarak halka büyük zarar vermiştir. Osmanlı Devleti, azledilen İbrahim Paşa'nın yerine *raiyyetperver* birisinin getirilmesinin uygun olacağını belirtmiş ve sancakta bulunan Kürt ümera, ayan, erkan, aşiret ve kabilelerin rızasını alarak sancak mutasarrıflığına Mehmed Sanî'yi atamıştır. İbrahim Paşa devletin bu atamasına muhalefet etmiş ve Patnos, Malazgirt, Adilcevaz ve Erciş'te zeamet ve tımar bahanesiyle gezerek reayadan kanunsuz vergi toplamıştır. İbrahim Paşa'nın bu hareketi adı geçen yerlerdeki Kürt reayasının tedirgin olmasına sebep olmuştur. Merkezi yönetim çevre sancaklara gönderdiği emirlerde azledilen mutasarrıfın reayadan vergi alma yetkisinin olmadığını, yaptığı fenalıklardan dolayı cezalandırılmasını emretmiştir.³³

Osmanlı Devleti, Bayezid sancağı eski miri İbrahim Paşa'nın yaptığı baskı ve hukuksuzlukların önüne geçmek için bazı önlemler almaya çalışmış, İbrahim Paşa'ya yardım eden Kürt aşiretler olduğu takdirde kendilerinden 50.000 kuruş nezir akçesi³⁴ alınacağı konusunda uyarıda bulunmuştur. Ayrıca devlet, sancakta bulunan aşiretlere eski sancak miri İbrahim Paşa'ya kesinlikle itaat etmemelerini ve sancağa geri döndüğü taktirde buna engel olunmasını emretmiştir. Diğer sancak ve köylerde zeamet ve tımar bahanesiyle başıboş gezmesinin önlenmesi konusunda ikazlar yapılmıştır. Bunun yanı sıra Kars Eyaleti civarındaki köyler ile çevre eyalet ve sancaklardaki zeamet ve tımarlılara ait mahsulatı almasına izin verilmemesi, saldırılarda bulunmaktan men edilmesi istenmiştir. Devlet, sancakta bulunan aşiret ve reayanın yeni mire/mutasarrıfa ihanet ve muhalefet ettikleri takdirde cezalandırılacaklarını belirtmiştir.³⁵

İbrahim Bey'den sonra Bayezid mirliğine Mehmed/Muhammed Sani Bey/İkinci Muhammed geçmiştir. Mehmed Sani denmesi Muhammed Pürbelali'nin oğlu veya torunu olması ihtimalini akla getirmektedir. Her ne kadar Mehmed Sani Bey'den önce Bayezid mirliğine birkaç kişi geçse de sancağın yurtluk ocaklık olarak yönetilmesi ve mirliğin aynı aile içinde devam etmesi dolayısıyla Mehmed Sani Bey'in Muhammed Pürbelali'nin oğlu veya torunu olması ihtimalini güçlendirmektedir.

1117/1706 yılında Bayezid miri Mehmed Sani Bey ile Bayezid'de bulunan Kürt miirleri arasında anlaşmazlıklar çıkmış, meydana gelen karışıklık sonucunda Mehmed Sani ve Süleyman Beyler öldürülmüştür. Sancak beyinin öldürülmesi ile Bayezid'de belli bir süre istikrarsızlık hakim olmuş, Bayezid mirliği boş kalmıştır. Yönetici seçimi konusunda müttelik kalmayan Bayezid ahalisi on ay gibi bir süre idarecisz kalmıştır. Sancakta meydana gelen kaostan dolayı ahali etrafa dağılmıştır. Hükümet, sancakta bulunan Kürt aşiretlere ve eşrafına mutasarrıf seçimi konusunda düşüncelerini sormuş, ahali de sancak mirliği için Abdulfettah Paşa'nın uygun olduğunu dile getirmiştir. Devlet, 1118/1707 yılında Abdulfettah Paşa'yı Bayezid mirliğine atamıştır.³⁶

Abdulfettah Paşa'nın mir olarak atanması da sancakta meydana gelen istikrarsızlığı ortadan kaldıramamış, sancakta huzur ve istikrarın sağlanması pek mümkün olmamıştır. Merkezi yönetimin 1711'de Erzurum valisine gönderdiği emirde sancakta bulunan aşiret, kabile ve ulema, Ocakzadelerden Ahmed Bey'i mutasarrıf olarak istedikleri belirtmiştir. Devlet eyalet valileri aracılığıyla Ahmed Bey hakkında araştırma yapmış ve yapılan araştırma olumlu sonuçlanmıştır. Reayanın Ahmed Bey hakkındaki olumlu görüş bildirmesi sonucunda Abdulfettah Paşa azledilmiş yerine Ahmed Bey Bayezid miri olarak tayin edilmiştir.³⁷ Bu çerçevede 18. yüzyılın başlarında Bayezid mirlerinin sık sık değişmesi/değiştirilmesi sancakta ciddi bir otorite boşluğunu meydana getirmiştir. Bayezid'deki Kürt mirleri her ne kadar aynı aile üyeleri arasında seçiliyor olsa mirlerin birbirleri arasındaki mücadele eksik olmuyordu.

Abdulfettah Paşa'nın azlinden sonra da Bayezid'de istikrar sağlanamamıştır. Abdulfettah Paşa altı yıl sancak mutasarrıflığı yapmış, ancak daha sonra Bayezid mirliğinden azledilmiştir. Devletin bir dönem "*reayanın muhtarı*" olarak gördüğü Abdulfettah Paşa artık merkezi yönetim nezdinde "*şakî-i mezbûr*" idi. Devlet, 1122/1711'de Çıldır Beylerbeyi Salih Paşa'ya Abdulfettah'ın isyanına müdahale etmesi için emir göndermiştir. Adı geçen eski mutasarrıfın "*daire-i itaatten çıktığını*", 5000'den fazla süvariyle Toprakkale üzerine saldırdığını, Bayezid sancağının da halen paşanın elinde olduğunu ve isyanın günden güne büyüdüğünü dile getirmiştir. Hükümet, Salih Paşa'nın

eyalet askerleri ve kapı halkı ile birlikte Erzurum valisine katılarak Bayezid Kalesi'nin geri alınmasını ve Abdulfettah ve adamlarının cezalandırılmasını emretmiştir.³⁸ Nihayetinde Abdulfettah Paşa'nın isyanı bastırılmıştır.

Arşiv belgelerinde yönetici aileler özellikle belirtilmiştir. Ancak bazı dönemlerde yerel beyler birbirleriyle mücadele etmiş ve bu mücadele sonrasında çok sayıda insanın ölmesine neden olmuştur. Tahminen 1715-1720 yılları arası dönemde kaleme alınan bir belge, yerel Kürt mirlerinin birbirleriyle olan mücadelesi neticesinde meydana gelen sosyoekonomik sarsıntı ve idari istikrarsızlık açısından oldukça önemlidir. Belgede Mahmud Bey'in, Eleşkirt sancağını birkaç yıldan beri zorla idare ettiği belirtilmektedir. Erzurum valisi Ali Paşa, 1143/1730 tarihinde Mahmud Paşa'yı Bayezid miri Osman Bey'in yerine atamaya çalışmış ve bunun için de ondan 130 kese akçe para aldığı dile getirilmiştir. Ali Paşa; Erzurum, Kars, Çıldır, Karahisar beyleri, zeamet, sipahi ve gönüllü askerleriyle birlikte Hamur, Diyadin, Eleşkirt kaleleri ve Bulanık zeameti köylerini yakıp yıkmıştır. Sancaklarda bulunan kadılar ve naibler katliam ve bu yağmayı merkeze bildirmeleri sonucu katliam ve yağmanın boyutu ortaya çıkmıştır.³⁹

Eleşkirt miri Halil ile Bayezid mirliğine atanan Mahmud Paşa büyük bir kuvvetle Osman Bey ve müttefikleri üzerine taarruz etmiş, bu taarruz sonrası isyancılar Bayezid kalesinden firar etmişlerdir.⁴⁰ Bayezid'de olduğu gibi Eleşkirt'de de benzer bir tahribat gerçekleşmiştir. Eleşkirt Mutasarrıfı Halil Bey, üç eyalet beyi ve ordusuna karşı koymak istemişse de başarılı olamamış, esir alınarak Eleşkirt Kalesi'ne hapsedilmiş ve şehir adeta harabeye dönmüştür.⁴¹ Aynı şekilde Diyadin sancağı da Mahmud Paşa'nın saldırısına maruz kalmıştır. Saldırı sonucu ahalinin mallarının gasp edilerek onlarca kişinin katledildiği katledilmiştir. Diyadin Sancakbeyi Yusuf Bey sayıca üstün olan askeri birliğe karşı koyamamış ve Mahmud Paşa'ya esir düşmüştür. Mahmud Paşa Bayezid mirliğini elde edebilmek için Kürt şehirlerini adeta harabeye dönüştürmüştür. Bu bağlamda arşiv kayıtları İran serhaddinde buluna Kürt beylerinin birbirleriyle nasıl mücadele halinde oldukları ve bu mücadeleler sonucunda Kürt şehirlerinin nasıl harabeye döndüğünü ortaya koymaktadır.⁴² Mahmud Bey, Erzurum Valisi Ali Paşa, Kars, Çıldır ve Karahisar beylerinin yardımıyla Hamur Kalesi'ni muhasara ederek Mutasarrıf Ahmed Bey'i hapsedmiştir. Burada da diğer sancaklarda olduğu gibi tam bir yıkım ve talan faaliyeti gerçekleştirilmiştir.⁴³

Bayezid Sancağı, bu olay sonucunda adeta harabeye dönmüştür. Bayezid'de bu saldırı sonrasında 581'den fazla kişi öldürülmüş ve onlarca köy yağmalanmıştır. Ayrıca Mahmud Paşa'nın babası Abdi'nin Safeviler ile ittifak ederek 1.500 haneyi harap ettiği ve 500'den fazla kişinin ölümüne sebebiyet verdiği dile getirilmiştir. Bayezid Kalesi on gün boyunca muhasara edilmiş ve top atışları sonucu kalede büyük bir yıkım gerçekleşmiştir. On binlerce akçe değerindeki malları gasp ve yağma edilen Kürt halkı, kadılar vasıtasıyla merkeze şikâyetle bulunmuştur.⁴⁴

Osman Bey ve Mahmud Paşa arasında meydana gelen mücadelede Yezidi aşiretlerin etkin rol oynadıkları söylenebilir. Sancakbeyliğinden azledilen Osman Paşa Bayezid Kalesi'ne sığınmış ve "Şeyatinperest" olarak ifade edilen İsmail, Çekvan ve Şerefyan gibi Yezidi aşiret mensupları ile ittifak etmişlerdir. Osman Bey Bayezid Kalesi'ni yirmi gün gibi bir süre Yezidi aşiretlerle birlikte savunmuş, adamlarıyla Erciş ve Ahlat kalelerinden ele geçirdikleri topları kullanarak yaklaşık yetmiş kadar kişiyi öldürdükleri belirtilmiştir.⁴⁵

Mahmud Paşa, Bayezid mirliğini ele geçirmek için devletin taşradaki görevlilerini de yanına almış ve kendisine karşı gelen Kürt beylerini Erzurum, Çıldır, Kars eyaletlerinin valileriyle birlikte bertaraf etmeye çalışmıştır. Bu hareketten sonra kendisine karşı gelen sancak Kürt mirlerinin ve reayanın muhalefeti ortadan kaldırdığını/bastırdığını söylemek mümkündür. Çünkü bu saldırılardan sonra Mahmud Paşa 1720’de sancak beyliğine geçmiş ve bu görevi 1768 tarihine kadar devam ettirmiştir.⁴⁶

Bu çerçevede özellikle Erzurum, Çıldır ve Kars eyaletlerinin, yerel beylerin seçimine müdahale etmesi bölgede büyük bir istikrarsızlığın meydana gelmesine neden olmuştur. Merkezin olaya dahli olan eyalet ve sancak yöneticilerini cezalandırıp cezalandırmadığına dair elimizde herhangi bir kayıt bulunmamaktadır. Bayezid Sancakbeyi Osman Bey’den sonra Mahmud Paşa’nın sancak mutasarrıflığına getirilmesi bu kişilerin cezalandırılmadığını göstermektedir.

1768 yılından Mahmud Paşa’nın vefat etmesinden sonra yurtluk-ocaklık kanunu gereği Bayezid mirliğine oğlu Abdulfettah Paşa geçmiştir. 1775 yılında Abdulfettah Paşa’nın vefat etmesinden sonra Bayezid mutasarrıflığına İshak Paşa getirilmiştir. Bütün bu kayıtlardan hareketle İshak Paşa’nın 1791-1792 Çıldır ve Ahıska’ya vali olarak atanma durumu ile Bayezid sancakbeyliğine atanma meselesi birbirine karıştırılmaktadır. Çünkü kaynaklara bakıldığında Bayezid mutasarrıfı İshak Paşa’nın bu dönemde sancak mutasarrıfı olduğu ve bu görevini 1799 yılına kadar sürdürdüğü görülmektedir. Atandığı tarihten ölümüne kadar başka bir sancakbeyliği ve eyalet valiliği görevine atandığına dair herhangi bir kayıt bulunmamaktadır.

Bunun yanı sıra İshak Paşa’nın kapı kethüdası ve Dergâh-ı Âli kapıcıbaşlarından Ahmed Ağa’nın tahriratına bakıldığında İshak Paşa’nın Bayezid eski miri Mahmud Paşa’nın oğlu olduğu görülmektedir. Söz konusu arşiv kaydında Bayezid sancağının öteden beri yurtluk-ocaklıkla yönetildiği ifade edilmektedir. Ayrıca kayıttan anlaşıldığına göre Eleşkirt, Diyadin Şelve ve Malazgirt mirlerinin azli ve nasbı Bayezid mirinin arzı ve reyi ile olmaktadır. Arşiv belgesi Bayezid sancakbeyi İshak Paşa’nın Çıldır valisi İshak Paşa’nın farklı kişiler olduğunu destekler mahiyette bilgi sunmaktadır. Kethüda dilekçeye *“Paşa-i mûmâ ileyh (İshak Paşa) kullarının pederi Mahmud Paşa vefatından sonra....”* şeklinde ifadeleri not düşülmüş ve adı geçen sancakbeylerinin heva ve heveslerine kapılarak kendi başlarına hareket ettiklerinden söz edilmiştir .⁴⁷ Yukarıdaki ifadeden anlaşıldığı üzere İshak Paşa Hasan Paşa’nın değil, Mahmud Paşa’nın oğludur.

İshak Paşa kendinden önceki sancak mirleri gibi Bayezid’i yurtluk-ocaklık olarak yönetmiştir. Sancakbeyliği yaptığı süre zarfında merkeze kendisi hakkında çokça şikâyet yapılmıştır. Kendisi hakkında yapılan şikâyetlerden hareketle bunların önemli oranda doğru olduğu ve muktedir bir kişiliğinin olduğu kanaatini vermektedir. Öte yandan Bayezid miri İshak Paşa’nın (ö. 1799) birçok olaya müdahil olmasına rağmen merkezi otoritenin kendisine karşı herhangi bir cezaî yaptırımında bulunmaması dikkate değerdir. İshak Paşa, Eleşkirt sancağı eşrafından çok sayıda kişiyi öldürmüş veya öldürmüştür. Öldürülenler arasında Eleşkirt miri Abdi Paşazade, Muhammed Bey, kardeşi Ali ve Süleyman Beyler, Süleyman Ağa, Süleyman Ağa’nın oğlu Ali Ağa ve amcazadesi Yakup Ağa, Müderris Abdulgaffur Bey, Ova Subaşı Süleyman Ağa ve Hamur beyi İbrahim Bey gibi şahıslar yer almaktadır.³⁶ Ayrıca İshak Paşa’nın Eleşkirt hanedanından yukarıdaki şahsiyetler dışında 45 kişiyi daha öldürdüğü iddia edilmiştir.⁴⁸

Tablo 1: Bayezid Sancak Beylerinin Listesi (1578-1848)

Sıra	Sancakbeyi Adı	Sancak	Görev Yılı	Kaynak
1	Bayezid Bey	200.000	?-1595	BOA, DFE. RZ. d, Nr. 167.
2	Şahsuvar Bey		1595-1602	BOA, KK. d, Nr. 262.
3	Hacı Bey	212.500	1602-?	BOA, MAD. d, Nr. 17649.
	Abdi Paşa		1623-1636	BOA, KK. d, Nr. 266.
4	Behlül Paşa	240.000	1636-	BOA, A. RSK d., Nr. 1519.
5	Muhammed Bey		?-1681	İzzeddin Mustafa Resul.
6	Mirza Bey		1692-?	BOA, İE. DH, 10/933.
7	İbrahim Bey		?-1700	BOA A.DVNS.MHM.d,
8	Mehmed Sani Bey		1700-1706	BOA A.DVNS.MHM.d,
9	Abdulfettah Bey		1706-1711	BOA, İE. TCT, 23/2444
10	Ahmed Bey		1711-1715	AE. SAMD III, 19/1798.
11	Osman Bey		1715-1720	BOA, AE. SAMD. III, 76/3.
12	Mahmud Paşa	1.109.154	1720-1768	BOA, MFB, 62.
13	Abdulfettah Paşa		1768-1775	
14	İshak Paşa		1775-1799	BOA, C. DH, 305/15208.
15	Mahmud Paşa		1799-1806	BOA, C. ML, 41/1892.

Sonuç:

Osmanlı-İran sınırında önemli bir mirlik olan Bayezid mirliği, 1514 yılında Osmanlı hakimiyetine girmiş ve 16. Yüzyılın son çeyreğine kadar iki devlet arasında el değiştirmiştir. Kesin olarak Osmanlı hakimiyetine girdikten sonra Osmanlı klasik sancak sisteminden farklı olarak imtiyazlı bir sistem olan yurtluk-ocaklık olarak yönetilmiştir. Bu sistemle aynı ailenin Kürt mirleri yüzyıllarca Bayezid sancağını yönetmişlerdir. Bayezid mirliğini yurtluk-ocaklıkla yöneten aşiret veya beyliğe dair ilk kayıtlar Bisyan aşireti hakkındadır. Bisyan aşiretinin 16. yüzyılın ikinci yarısından sonra devletin resmi memurlarıyla vergi konusunda yaşadıkları anlaşmazlık, yaylak bulma ve sınır güvenliği koruma gibi gerekçelerden dolayı İran serhadına yerleştikleri ve daha sonra Bayezid mirliğini ele geçirdikleri anlaşılmaktadır. Osmanlı arşiv kaynakları vasıtasıyla sancak mirliği yapan idareciler hakkında malumata ulaşmak mümkün.

Bayezid mirliğini idare eden Bisyan aşiretinden dönemin kaynakları tarafından ayrıntılı olarak bahsedildiği bilinmektedir. Osmanlı-İran sınırında Bayezid Kürt mirliğinin iki devlet arasında meydana gelen savaşta Osmanlı Devleti'ne askeri ve mali lojistik destek sağladığına dair çok sayıda arşiv kaynağı bulunmaktadır. Bayezid mirliği Osmanlı ordusuna savaşlarda aşiret üyelerinden savaşçı verdiği gibi Bayezid ve çevre sancaklardan da zahire ve nakliye araçları konusunda da katkı sağlamaktaydı. Bu çerçevede iki devlet arasında meydana gelen savaşlarda Bayezid mirliğinin maddi manevi büyük zararlara uğradığını arşiv belgelerinden tespit etmek mümkündür. Bayezid mirliğinin iki devletin sınırında ve tampon bir bölgede olması nedeniyle savaşlarda ciddi zarar görmekteydi. İki devlet arasındaki iktidar ve güç mücadelesi sonrasında meydana gelen yıkımı dönemin önemli tanıklarından olan Ahmed-i Xani'nin eserlerinde de görmek mümkündür.

Konu ile ilgili yapılan araştırmada Bayezid mirliğini yöneten Kürt beyleri arasında yüzyıllarca süren bir iktidar mücadelesinin yaşandığı tespit edilmiştir. Aynı ailenin üyeleri olan mirlerin bitmek bilmeyen güç ve nüfuz mücadelesinin sancak dahilinde olan Kürt ahalisinin bu mücadelelerde büyük zarar gördüğü anlaşılmaktadır. Merkezi yönetimi tarafından atanan Bayezid mirlerinin 18. yüzyılın ilk çeyreğinde büyük bir mücadele içerisinde olmuş ve mücadele neticesinde de bu dönemde sancakbeylerinin yönetimde kalma sürelerinin kısa olmasını beraberinde getirmiştir. Bununla birlikte Mahmud Paşa'nın sancak idaresini uzun yıllar boyunca yürüttüğü ve kendisinden sonra gelen İshak Paşa'nın otoriter bir yönetim sergilediği görülmektedir.

Kaynakça:

Arşiv Kaynakları

Ahmed-i Hani, Ahmedî Xani Külliyyatı IV: Diwan/Divan, Çev. ve Analiz, Kadri Yıldırım, Avesta Yayınları, 2014.

BOA A.DVNS.MHM.d, Nr. 67, 86, 111, 112, 115, 116, 138, 151.

BOA, A. RSK d., Nr. 1519, s. 115; Nr. 1522.

BOA, AE. SAMD III, 85/8570.; 196/18941.; 76/7632.; 19/1798

BOA, DFE. RZ. d, Nr. 161, 167.

BOA, HAT, 63/2753-G.

BOA, İE. DH, 10/933.

BOA, İE. TCT, 23/2444.

BOA, KK. d, Nr. 262, s. 210.;

BOA, KK. d, Nr. 266, s. 88-92.

BOA, MAD. d, Nr. 17649, 3443.

C. DH, 305/15208.

Evliya Çelebi b. Mehmed Zillî, Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Haz. Yücel Dağlı-Seyit Ali Karaman, C. I (1-6. Kitaplar), 1. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2011.

Kâtip Çelebi, Kitab-ı Cihannüma li- Kâtip Çelebi, C. I, Tıpkıbasım, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2009.

Mela Mehmûdê Bayezîdî, Adat û Rusumatnameê Ekradiye, Haz. Jan Dost, Nûbihar Yayınları, İstanbul, 2010.

Ruy Gonzales de Clavijo, Anadolu, Orta Asya ve Timur (Embajada a Tomar Ian) Tercüme: Ömer Rıza Doğrul-Sadeleştiren: Kamil Doruk, Ses Yayınları, İstanbul.

Şeref Han Bitlisi, Şerefnâme, Çev. Abdullah Yegin, c. I, (İstanbul: Nûbihar Yayınları, 2013. TKGM-KKA-TD- 265.

İkincil Kaynaklar:

Alanoğlu, Murat, 86 Numaralı Mühimme Defteri'nin Özetli Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 2010.

Alanoğlu, Murat, Osmanlı İdari Sistemi İçerisinde Palu Hükûmeti, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2017.

Çiftçi, Erdal, "Migration, Memory and Mythification: Relocation of Suleymani Tribes of the Northern Ottoman-Iranian Frontier", Middle Eastern Studies, 54/2, (2018): 270-288.

Doski, İbrahim Tahsin, Cewheru'l Meani Fi Şerhi Dîwani Ehmed el-Xanî, Dohok, 2005, s. 20.;

Durre, Abdurrahman, Şerha Diwana Ehmedê Xanî Felsefe û Jiyana Wî, Avesta Yayınları, İstanbul, 2002.

Gündoğdu, Hamza, Doğubayazıt İshak Paşa Sarayı, T.C Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1991.

Gürhan, “Veysel, “Yurtluk-Ocaklık Sancaklarda Tahrir Deneyimleri: 1518, 1523 ve 1540 Tarihli Çermik Sancağı Tahrirleri”, Osmanlı Devleti’nde Yurtluk-Ocaklık ve Hükümet Sancakları, Haz. Veysel Gürhan-Erdal Çiftçi-Rezan Ekinci, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2022.

Karataş, Yakup, Bayezid Sancağı ve İdarecileri (1700-1914), Kitapevi, İstanbul, 2014.

Kaya, Hakan, Osmanlı-İran Sınırında Bir Serhad Sancağı: Bayezid (1578-1648), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara, 2018).

Resul, İzzeddin Mustafa, Bir Şair Düşünür ve Mutasavvıf Olarak Ehmedê Xanî ve Mem û Zin, Çev. Kadri Yıldırım, Avesta Yayınları, İstanbul, 2007.

Soyudoğan, Muhsin, “Devlet-Eşkıya İlişkileri Bağlamında Ayntab ve Çevresinde Aşiret Eşkıyalığı”, Kebikeç İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmalar Dergisi, Sayı. 21, Ankara, 2006.

Suavi Aydın, “Tarımcı İmparatorlukların Toprak Tasarruf Modelleri Açısından Yurtluk-Ocaklık Statüsü Nasıl Yorumlanabilir?”, Osmanlı Devleti’nde Yurtluk-Ocaklık ve Hükümet Sancakları, Haz. Veysel Gürhan-Erdal Çiftçi-Rezan Ekinci, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2022.

Varlı, Abdullah M., Diwan û Jînewarî ya Ahmed ê Xanî, Sipan Yayınevi, Ankara, 2004.

Dipnot:

¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Murat Alanoğlu, Osmanlı İdari Sistemi İçerisinde Palu Hükûmeti, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2017.; Veysel Gürhan, “Yurtluk-Ocaklık Sancaklarda Tahrir Deneyimleri: 1518, 1523 ve 1540 Tarihli Çermik Sancağı Tahrirleri”, Osmanlı Devleti’nde Yurtluk-Ocaklık ve Hükümet Sancakları, Haz. Veysel Gürhan-Erdal Çiftçi-Rezan Ekinci, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2022, s. 105-108.

² uavi Aydın, “Tarımcı İmparatorlukların Toprak Tasarruf Modelleri Açısından Yurtluk-Ocaklık Statüsü Nasıl Yorumlanabilir?”, Osmanlı Devleti’nde Yurtluk-Ocaklık ve Hükümet Sancakları, Haz. Veysel Gürhan-Erdal Çiftçi-Rezan Ekinci, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2022, s. 21.

³ Şeref Han Bitlisi, Şerefnâme, Çev. Abdullah Yegin, c. I, (İstanbul: Nûbihar Yayınları, 2013), 308. Ayrıntılı bilgi için bkz. Erdal Çiftçi, “Migration, Memory and Mythification: Relocation of Suleymani Tribes of the Northern Ottoman-Iranian Frontier”, Middle Eastern Studies, 54/2, (2018): 270-288.

⁴ Şeref Han Bitlisi, Şerefnâme, C. I, s. 308.

⁵ BOA, KK. d, Nr. 262, s. 210.; Şeref Han Bitlisi, Şerefnâme, C. I, s. 308.

⁶ BOA, A.DVNS.MHM.d, Nr. 67, s. 50, hk. 132.

⁷ TKGM-KKA-TD- 265, s. 92.

⁸ BOA, DFE. RZ. d, Nr. 167, s. 121.

⁹ BOA, MAD. d, Nr. 17649, s. 63-64.

¹⁰ BOA, KK. d, Nr. 266, s. 88-92.

¹¹ Hamza Gündoğdu, Doğubayazıt İshak Paşa Sarayı, T.C Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1991, s. 15.

- ¹² Mela Mehmûdê Bayezîdî, Adat û Rusumatnameê Ekradiye, Haz. Jan Dost, Nûbihar Yayınları, İstanbul, 2010, s. 225.
- ¹³ BOA, MAD. d, Nr. 3443, s. 48.
- ¹⁴ BOA, A.DVNS. MHM. d, Nr. 86, s. 2., hk. 5.; Murat Alanoğlu, 86 Numaralı Mühimme Defteri'nin Özetli Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 2010, s. 70-71,
- ¹⁵ Varlı, Diwan û Jînewarî ya Ahmed ê Xanî, s. 346.
- ¹⁶ Kâtip Çelebi, Kitab-ı Cihannüma li- Kâtip Çelebi, C. I, Tıpkıbasım, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2009, s. 326.; Hakan Kaya, Osmanlı-İran Sınırında Bir Serhad Sancağı: Bayezid (1578-1648) (Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 2018), 33
- ¹⁷ Evliya Çelebi b. Mehmed Zîlî, Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Haz. Yücel Dağlı-Seyit Ali Karaman, C. I (1-6. Kitaplar), 1. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2011., s. 4/61
- ¹⁸ Ahmedê Xanî, Mem û Zîn, s. 57.
- ¹⁹ Abdullah M. Varlı, Diwan û Jînewarî ya Ahmed ê Xanî, Sipan Yayınevi, Ankara, 2004, s. 388.
- ²⁰ BOA, A. RSK d., Nr. 1519, s. 115; Nr. 1522, s. 34.
- ²¹ Varlı, Diwan û Jînewarî ya Ahmed ê Xanî, 351.
- ²² Ahmedî Xanî, 1061/1650-1651 yılında Bayezid'de dünyaya gelmiştir. Araştırmacılar Hanî lakabından hareketle kendisinin Xanîyan aşireti mensubu veya Hanî köyünde doğduğu ile ilgili çıkarımlar yapmaktadırlar. Âlim, mutasavvıf ve şair Ahmedî Xanî, Nûbihara Biçûkan, Eqida İmanê ve Mem û Zin gibi önemli eserler vermiştir. Hanî, 1119/1707-1708 tarihinde Bayezid'de vefat etmiştir. Bkz. İzzeddin Mustafa Resul, Bir Şair Düşünür ve Mutasavvıf Olarak Ehmedê Xanî ve Mem û Zin, Çev. Kadri Yıldırım, Avesta Yayınları, İstanbul, 2007, s. 41-49.
- ²³ Ahmed-i Hani, Ahmedê Xani Külliyyatı IV: Diwan/Divan, Çev. ve Analiz, Kadri Yıldırım, Avesta Yayınları, 2014, s. 125-126.; İbrahim Tahsin Doski, Cewheru'l Meani Fi Şerhi Dîwani Ehmed el-Xanî, Dohok, 2005, s. 20.; Abdurrahman Durre , Şerha Diwana Ehmedê Xanî Felsefe û Jiyana Wî, Avesta Yayınları, İstanbul, 2002, s. 336-337.
- ²⁴ BOA, A.DVNS.MHM.d, Defter Nr., 100, s. 142
- ²⁵ BOA, İE. DH, 10/933.
Ahmedê Xanî, Mem û Zîn, Çev. Mehmet Emin Bozarslan, Gün Yayınları, İstanbul, 1968, s. 63.
- ²⁷ Ahmedê Xanî, Mem û Zîn, s. 63.
- ²⁸ Ahmedê Xanî, Mem û Zîn, s. 63-67.
- ²⁹ BOA, A.DVNS. MHM. d, Nr. 67, s. 50, hk. 132.; BOA, A.DVNS.MHM.d, Nr. 86, s. 3, hk. 5.
- ³⁰ BOA, DFE. RZ. d, Nr. 161, s. 129; DFE. RZ. d, Nr. 167, s. 121.
- ³¹ BOA, A.DVNS. MHM. d, Nr. 151, s. 163, hk. 468.
- ³² Ahmedê Xanî, Mem û Zîn, s. 59.
- ³³ BOA A.DVNS.MHM.d, Nr. 111, s. 410, hk. 1409.
- ³⁴ Nezir akçesi, Osmanlı Devleti'nin merkezi otoriteye itaat edilmediği durumlarda genellikle yürürlüğe koyduğu bir caydırma aracıydı. Devlet yapılan veya yapılacak olumsuz davranışlardan kaçınmayı sağlamak amacıyla böyle bir yöntem kullanmıştır. Örneğin, Com, Musabeyli ve Okçu İzzeddinli aşiretlerinden birileri bir daha yol kesip

birilerinden bir şeyler çaldıkları taktirde 20.000 kuruş nezir akçesi vermeyi taahhüt etmiş sayılıyorlardı. Bkz. Muhsin Soyudoğan, “Devlet-Eşkîya İlişkileri Bağlamında Ayntab ve Çevresinde Aşiret Eşkîyalığı”, *Kebikeç İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmalar Dergisi*, Sayı. 21, Ankara, 2006, s. 164.

³⁵ BOA A.DVNS.MHM.d, Nr. 111, s. 410, hk.1409.

³⁶ BOA, İE. TCT, 23/2444.

³⁷ BOA, A.DVNS.MHM.d, Nr. 116, s. 229, hk., 1404.; AE. SAMD III, 19/1798

³⁸ BOA, AE. SAMD III, 85/8570.

³⁹ BOA, AE. SAMD. III, 76/7632.; BOA, AE. SAMD. III, 196/18941, s. 3.

⁴⁰ BOA, A.DVNS.MHM.d, Nr., 129/68, s. 16.

⁴¹ BOA, SAMD. III, 196/18941, s. 1.

⁴² BOA, SAMD. III, 196/18941, s. 7.

⁴³ BOA, SAMD. III, 196/18941, s. 3

⁴⁴ BOA, SAMD. III, 196/18941, s. 5.

⁴⁵ BOA, A.DVNS.MHM.d, Nr., 127/1315, s. 297.

⁴⁶

⁴⁷ BOA, C. DH, 305/15208, 1.

⁴⁸ Yakup Karataş, *Bayezid Sancağı ve İdarecileri (1700-1914)*, (İstanbul: Kitapevi, 2014), 36

A (Serhad Emirate) on the Ottoman-Iranian Border: Bayezid Mirs (1578-1800)

Abstract:

Bayezid, an ancient city, entered the dominance of many states in the historical process. With the entry of Bayezid under Ottoman rule, it was possible to obtain more information about the administrative form and administrators of Bayezid. During the Ottoman period, it is understood that Bayezid was ruled by the Kurdish Emirates and that the form of administration was a dormitory-January unlike the Ottoman administrative structure. Bayezid, which was privileged by the Kurdish Emirates, continued this status until the period of the Tanzimat practices after 1840 in Kurdistan.

It is understood that the Bayezid heritage, which served as a bumper region on the Ottoman-Iranian border, is more effective than the Kurdish Emirates of the environment (Diyadin, Eleşkird, Waterwar). For the 16th-17th centuries, Bayezid Emirate has been the owner of the appointment of Diyadin, Eleşkird and Şelve Mirs. In addition, under the influence of Bayezid Emirates, these environmental emirates were generally chosen among the relatives of Bayezid Emirate. For this reason, there was a century of power and competition struggle between Bayezid Emirate and the Kurdish Emirate of the environment. In this symposium, Bayezid Emirates, which is a Kurdish heritage on the Ottoman-Iranian border, will be examined in detail the effects and relations with each other.

Key words: *Ottoman, Iranian, border, conflict, Bayezid emirates.*

(Mîrnişîneka Serhadê) li ser sînorê Osmanî-Îranê: Mîrên Bayezid (1578-1800)

Poxte:

Bayezîd, bajarekî qedîm, di pêvajoya dîrokî de ketiye bin serweriya gelek dewletan. Bi ketina Bayezîdê ya di bin serweriya Osmaniyan de, der barê şeklê îdarî û rêvebirên Bayezîdê de bêtir agahî bi dest xistin. Tê fêhmîkirin ku Bayezîd di serdema Osmaniyan de ji aliyê mîrên kurd ve hatiye birêvebirin û şeklê desthilatdariyê yurtluk-ocaklık bûye, ji avahiya îdarî ya Osmanî cudatir e. Bayezîdê ku ji aliyê mîrên kurd ve weke îmtîyazekê dihate birêvebirin, vê statûya xwe heta dema ku piştî 1840'î li kurdistanê sepanên Tanzîmatê ket meriyetê, domand.

Tê fêhmîkirin ku mîrlîka Bayezîdî ku li ser sînorê Osmanî-Îranê wek herêmeke tampon bû, ji mîrên kurdan ên der û dora (Diyadîn, Eleşkird, Şelve) bi bandortir bû. Bayezîdê mirî di sedsalên 16-17an de di tayînkirina mîrên Diyardîn, Eleşkird û Şelve de xwedî deng bû. Herweha di bin bandora mîrên Bayezîdî de ev mîrên derdor bi giştî di nav xizmên mîrên Bayezîdî de hatine hîlbijartin. Ji ber vê sedemê bi sedsalan e ku di navbera mîrên Bayezîdî û mîrên Kurdan ên derdorê de têkoşîna desthilatdarî û pêşbaziye heye. Di vê sempozyûmê de, dê bandorên mîrên Bayezîdî, mîrlîkên kurd ên li ser sînorê Osmanî-Îranê, di pêvajoya dîrokî de û têkiliyên wan ên bi hev re bi berfirehî werin lêkolînkirin.

Peyvên sereke: *Osmanî, Îran, sînor, pevçûn, mîrlîgî ya Bayezîdî*